

Dorota Komorowska

Katedra Ekonomiki Rolnictwa

i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW

Koncentracja produkcji mleka w Polsce

Wprowadzenie

W ostatnich latach nastąpiły daleko idące zmiany w polskim sektorze mleczarskim, a ich główną przyczyną były przygotowania do akcesji i akcesja naszego kraju do Unii Europejskiej, co wymagało podjęcia działań mających na celu dostosowanie polskiego mleczarstwa do jej wymogów, zarówno dotyczących warunków produkcji i jakości wyrobów, jak i wymagań rynkowych. Wymusiło to liczne procesy restrukturyzacyjne, zarówno na poziomie producentów, jak i przetwórców. Duży wpływ na zmiany w produkcji mleka w Polsce miało również wprowadzenie mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej UE, czyli kwot mlecznych, mechanizmów interwencyjnych oraz regulacji handlu zagranicznego, zwiększających stabilizację ekonomicznych warunków produkcji i przetwórstwa mleka w Unii. Celem opracowania jest przedstawienie zmian w koncentracji produkcji mleka w Polsce, jakie nastąpiły pod wpływem wyżej wymienionych czynników.

Znaczenie produkcji mleka

Chów bydła mlecznego oraz produkcja mleka w Polsce, podobnie jak w pozostałych krajach Unii Europejskiej, jest jedną z najważniejszych gałęzi produkcji rolniczej. Wielkość produkcji mleka w Polsce to około 11,6 mln ton, co stanowi około 8,5% produkcji mleka w UE i daje nam pozycję jednego z największych europejskich producentów tego surowca. Wyprzedzają nas jedynie trzy kraje: Niemcy, Francja i Wielka Brytania.

Chów bydła w Polsce jest prowadzony przez około 711 tys. gospodarstw rolnych. Szacuje się, iż z produkcją mleka w naszym kraju związanych jest około 30–35% zasobów siły roboczej w rolnictwie. Z przemysłowym przetwórstwem mleka związanych jest około 40 tys. osób, czyli prawie 14% zatrudnionych w całym przemyśle rolno-spożywczym. Wartość obrotów rynkowych artykułami

mleczarskimi na rynku krajowym to około 19–20 mld zł. Znaczenie gospodarcze przemysłu mleczarskiego podkreśla fakt, iż mleko i jego przetwory mają duży wpływ na poziom i jakość żywienia. Wydatki na nabiał mają około 15-procentowy udział w strukturze wydatków na żywność i stanowią około 4,3% w całkowitych wydatkach gospodarstw domowych.

Produkcja i sprzedaż mleka stanowi regularne źródło przychodów pieniężnych dla rolnika i jego rodziny przez cały rok. W 2004 roku, w wyniku znaczącego wzrostu cen mleka w skupie będącego konsekwencją przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, przychody gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w Polsce wzrosły o prawie 23%. Nadwyżka bezpośrednia zwiększyła się w tych gospodarstwach o około 27% i wyniosła średnio 4 tys. zł/ha UR. Nastąpił również znaczny wzrost dochodu rolniczego. Wzrósł on prawie o 40% i wyniósł średnio 2,4 tys. zł/ha UR¹. Zatem poprawa dochodów z produkcji mleka była bardzo wyraźna.

Produkcja mleka jest również bardzo ważna w aspekcie polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi. Potencjał produkcyjny krajowego mleczarstwa powoduje, iż Polska ma znaczący wpływ na unijny rynek mleka. Włączenie Polski do jednolitego rynku europejskiego zwiększyło przestrzeń wolnego handlu. Ponadto, objęcie naszego rynku mleka mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej stworzyło sprzyjające warunki do modernizacji i zmniejszania dystansu technologicznego, który dzieli nasz sektor mleczarski od mleczarstwa krajów UE-15. Jak pokazują ostatnie dwa lata, Polska w pełni te szanse wykorzystuje. Po akcesji odnotowano dynamiczny rozwój eksportu artykułów mleczarskich na rynek unijny. W 2004 roku eksport osiągnął poziom 617,9 mln EUR, natomiast rok później – 974,2 mln EUR. Wzrost eksportu był następstwem dużego popytu na polskie artykuły mleczarskie na rynku UE, gdzie postrzegane są one jako produkty wysokiej jakości, co wynika z mniej intensywnej produkcji rolniczej w naszym kraju w porównaniu do krajów UE-15. Wciąż jednak największe znaczenie w strukturze polskiego eksportu odgrywają półfabrykaty. Polska jest znaczącym eksporterem odtłuszczonego mleka w proszku. Jej udział w światowym eksporcie tego produktu wynosi około 8%. Eksport artykułów mleczarskich ma duże znaczenie dla naszego kraju, a może się jeszcze zwiększyć wraz z postępującą restrukturyzacją sektora mleczarskiego.

W Polsce mamy dobre warunki zarówno klimatyczne, jak i przyrodnicze do chowu bydła, a produkcja i przetwórstwo mleka to sposób na utrzymanie rolniczego charakteru wielu regionów, dla których jest to jedyna szansa zachowania środowiska naturalnego i rozwoju z racji braku innych możliwości.

¹J. Seremak-Bulge (red.), *Kondycja polskiego mleczarstwa osiem miesięcy po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 58.

Koncentracja produkcji mleka

Jednym z największych problemów polskiego mleczarstwa jest rozdrobnienie produkcji mleka. Proces koncentracji chowu krów to jeden z najważniejszych czynników prowadzących do obniżenia jednostkowych kosztów produkcji i wzrostu opłacalności oraz konkurencyjności produkcji mleka. Postępuje on wraz z koncentracją ziemi i pogłębianiem się specjalizacji w rolnictwie, ale wciąż dzieli nas ogromny dystans w porównaniu do pozostałych krajów członkowskich UE. W 2004 roku liczba producentów mleka w Polsce wynosiła 736 tys. i była przybliżona do liczby producentów w pozostałych 24 krajach członkowskich łącznie (756 tys.). Produkcja tymczasem stanowiła zaledwie 8,4% całkowitej produkcji mleka w UE-25².

Proces dostosowań produkcji mleka w Polsce do warunków gospodarki rynkowej początkowo polegał na redukcji pogłowia krów połączonej z procesem dekoncentracji ich chowu. W pierwszej połowie poprzedniej dekady pogłowie krów zmalało o około 30%, a liczba gospodarstw utrzymujących krowy zmniejszyła się o 33%. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych nasiliły się procesy rezygnacji z chowu krów przez część gospodarstw, ale także procesy powiększania stad w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka. Dalsze nasilenie tych procesów obserwowano w kolejnych latach. W latach 2003–2005 liczba gospodarstw utrzymujących krowy zmniejszyła się o 19%, podczas gdy pogłowie krów zmalało już tylko o 2,7% (tab. 1).

Według Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 i 2002 roku, w okresie międzypisowym nastąpiły zasadnicze zmiany w strukturze stad gospodarstw produkujących mleko. Nastąpiło znaczne zwiększenie udziału stad liczących 10–29 krów oraz zmniejszenie polaryzacji gospodarstw pod względem skali chowu (tab. 2). Pogłowie krów w tym okresie ograniczono zarówno w gospodarstwach małych, jak i w tych największych, utrzymujących powyżej 100 sztuk krów w stadzie. Wśród drobnych stad (do 9 sztuk) likwidowane były przede wszystkim stada liczące do 4 sztuk. Powodem zmian w pogłowie krów w stadach największych była chęć racjonalizacji organizacji produkcji. Dostosowywano skalę chowu krów do możliwości paszowych oraz wymogów rentownej produkcji. Część gospodarstw w tym okresie całkowicie zrezygnowała z produkcji mleka. Niwelowało to podejmowanie i rozszerzanie produkcji przez gospodarstwa wielkoobszarowe. Były to przede wszystkim gospodarstwa utrzymujące powyżej 200 krów, liczba takich gospodarstw w analizowanym okresie wzrosła z 77 do 221.

²J. Seremak-Bulge (red.), *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany w jego funkcjonowaniu w latach 1990–2005*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 110.

Tabela 1

Pogłowie krów oraz gospodarstwa utrzymujące krowy w latach 1996–2005

Wyszczególnienie	1996	2002	2003	2004	2005
Pogłowie krów (tys. szt.)					
Ogółem	3391	2873	2897	2796	2795
Gospodarstwa osób prawnych	192	134	142	140	147
Gospodarstwa indywidualne	3199	2739	2755	2656	2648
Liczba gospodarstw (tys.)					
Ogółem	1309	876	810	735	711
Gospodarstwa osób prawnych	1,32	0,78	0,78	0,66	0,64
Gospodarstwa indywidualne	1307	875	809	735	711
Przeciętna wielkość stada (szt.)					
Ogółem	2,6	3,3	3,6	3,8	3,9
Gospodarstwa osób prawnych	145	172	182	212	231
Gospodarstwa indywidualne	2,5	3,1	3,4	3,6	3,7

Źródło: J. Seremak-Bulge (red.), *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany w jego funkcjonowaniu w latach 1990–2005*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.

Tabela 2

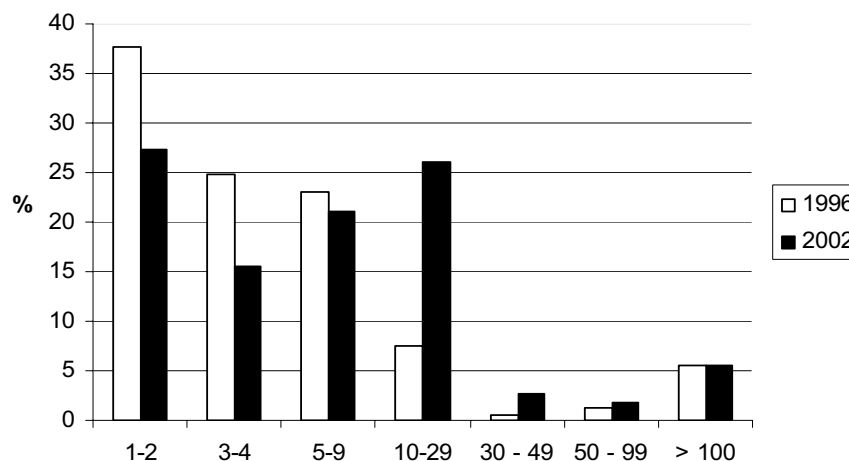
Pogłowie krów i liczba gospodarstw według skali chowu w latach 1996 i 2002

Wielkość stada (szt.)	Liczba krów (tys. szt.)		Liczba gospodarstw (tys. gosp.)		Udział w pogłowie krów (%)		Udział w liczbie gospodarstw (%)	
	1996	2002	1996	2002	1996	2002	1996	2002
1–2	1273	786	910	594	37,7	27,3	69,6	67,8
3–4	841	445	250	132	24,9	15,5	19,1	15,0
5–9	779	603	127	93,9	23,1	21,0	9,7	10,7
10–29	254	750	20,4	52,5	7,5	26,1	1,56	6,0
30–49	16,2	78,6	0,428	2,25	0,5	2,7	0,03	0,26
50–99	42,4	49,1	0,589	0,756	1,3	1,7	0,05	0,09
> 100	185,4	161,2	0,656	0,632	5,5	5,6	0,05	0,07
w tym 100–199	94,6	72	0,579	0,411	2,8	2,5	0,04	0,05
200 i więcej	71	89,2	0,077	0,221	2,7	3,1	0,01	0,03
Razem	3391	2873	1309	876	100	100	100	100

Źródło: *Powszechny Spis Rolny 1996 i 2002*. GUS.

Proces koncentracji produkcji mleka w latach 1996–2002 polegał głównie na przesuwaniu pogłowia krów z drobnych stad do większych, liczących 10–49 sztuk (wykres 1). W 1996 roku udział takich stad (10–49 sztuk) w krajowej produkcji mleka wynosił zaledwie 8%, podczas gdy w 2002 roku było ich już 29%. Postęp w koncentracji chowu bydła mlecznego, jaki nastąpił w Polsce w ostatnich latach, jest porównywalny z tym, jaki miał miejsce w krajach UE w latach sześćdziesiątych.

Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku odniesione do wyników z 1996 roku wskazują, że koncentracja produkcji mleka w Polsce jest zróżnicowana regionalnie. Najszybciej proces ten przebiega w regionach, w których towarowość produkcji jest największa. Do regionów takich należą województwa: podlaskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie, wielkopolskie i kujawsko-pomorskie. Są to regiony posiadające najbardziej sprzyjające warunki do produkcji mleka – zarówno przyrodnicze, jak i gospodarcze. W regionach tych następuje szybszy niż w pozostałych rozwój towarowej produkcji mleka. W 2002 roku przeciętne stado krów w wyżej wymienionych województwach było znacznie większe niż średnie w kraju. W województwie podlaskim i warmińsko-mazurskim średnie stado krów liczyło odpowiednio 6,4 i 6,7 szt., a w całym kraju 3,3 sztuki. Również udział tzw. gospodarstw 1–2-krowich był 3-krotnie mniejszy niż średnio w kraju. W wymienionych województwach odnotowano stosunkowo duży udział producentów, którzy utrzymują 10–29 sztuk krów. Przekraczał on 47%, natomiast stad liczących 30 i więcej krów wynosił około 13%.

Wykres 1

Struktura pogłowia krów według skali chowu w latach 1996 i 2002

Źródło: jak w tabeli 2.

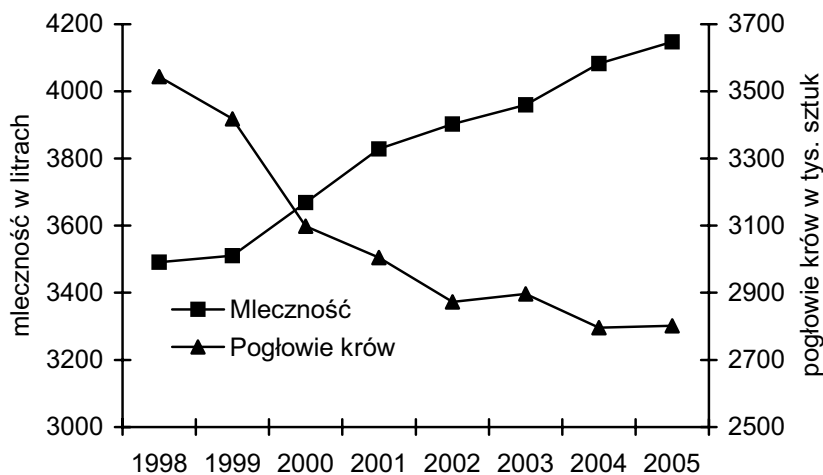
Tak szybki postęp w koncentracji produkcji mleka, szczególnie w województwie podlaskim, był możliwy dzięki postępowi w produkcji pasz, technologii chowu bydła, a także dzięki rozwojowi systemu dzierżaw ziemi. Dodatkowym czynnikiem stymulującym procesy koncentracji produkcji w tym województwie były wyższe ceny skupu surowca oferowane rolnikom przez zakłady mleczarskie, które potrafiły dobrze dostosować swoją produkcję do wymagań rynku.

Do najważniejszych czynników przyspieszenia procesów koncentracji produkcji mleka w Polsce należy wzrost wymagań jakościowych ze strony przemysłu mleczarskiego w stosunku do skupowanego mleka, wspierany przez aktywną politykę cenową premiującą wysoką jego jakość higieniczną oraz wielkość dostaw. Zaostrzenie wymagań jakościowych ze strony przemysłu mleczarskiego spowodowało redukcję stad w gospodarstwach utrzymujących 3–4 krowy, które nie były w stanie uzyskać zadowalającej jakości higienicznej mleka i ograniczyły się do produkcji jedynie na własne potrzeby. Wymagania dotyczące jakości oraz bezpieczeństwa pod względem zdrowotnym artykułów mleczarskich, a także standardów weterynaryjnych, dobrostanu zwierząt i ochrony środowiska, zostały wsparte licznymi środkami pomocowymi przedakcesyjnymi oraz pomocą budżetową w formie kredytów preferencyjnych. Dalsze procesy koncentracji nastąpiły po akcesji Polski do UE. Sprzyjały temu liczne programy wspierające restrukturyzację polskiego rolnictwa. Można wśród nich wymienić program rent strukturalnych, pomoc dla młodych rolników, Sektorowy Program Operacyjny oraz Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich. W wyniku tych działań w połowie 2005 roku 50% gospodarstw będących dostawcami mleka do zakładów mleczarskich spełniało minimalne wymogi stawiane przy produkcji i wprowadzaniu mleka na rynek. Grupa tych gospodarstw dostarcza ponad 70% mleka do mleczarni, pozostali dostawcy korzystają z okresów przejściowych.

Redukcję stad i spadek pogłowia krów w Polsce rekompensuje systematyczny wzrost ich mleczności. W 2005 roku wydajność mleczna krów wyniosła 4190 l/sztukę, co w porównaniu z rokiem 2000 (3668 l/szt.) oznacza wzrost o około 12% (wykres 2).

Głównym czynnikiem wzrostu mleczności krów w Polsce w tym okresie był postęp biologiczny i technologiczny. Na postęp biologiczny wskazuje rosnące zainteresowanie wymianą pogłowia i zakupem zwierząt o wysokiej wartości genetycznej, co sprawia, że systematycznie zwiększa się liczba krów objętych kontrolą użytkowości mlecznej. W 2005 roku liczba krów objętych kontrolą użytkowości mlecznej w Polsce wyniosła 511 tys. szt., podczas gdy w 2000 roku 390 tys. szt.³. Udział stad ocenianych w ogólnej ich liczbie w kraju wzrósł w tym okresie z 12,5% w 2000 roku do 18,5% w 2005 roku.

³*Rynek mleka. Stan i perspektywy*. IERiGŻ-PIB, nr 31, Warszawa 2006, s. 7.

Wykres 2

Pogłowie i mleczność krów w latach 1998–2005

Źródło: dane GUS.

Wraz ze wzrostem specjalizacji i spadkiem liczby gospodarstw prowadzących chów bydła mlecznego nastąpiły duże zmiany w rozdysponowaniu krajowej produkcji mleka. Wzrosła sprzedaż na potrzeby przetwórstwa mleczarskiego, spadło samozaopatrzenie, zużycie mleka na pasze i zmniejszyła się sprzedaż bezpośrednia. Przyczyną było wdrożenie kwot mlecznych i ubieganie się dostawców o kwoty hurtowe.

Wprowadzenie przez zakłady mleczarskie silnych bodźców cenowych premiujących mleko wysokiej jakości, a także wymagania unijne w tym względzie spowodowały znaczną poprawę jakości skupowanego surowca. Udział mleka klasy ekstra wzrósł z około 60% w 2000 roku do około 85% w 2005 roku. Nastąpił również spadek sezonowości produkcji w następstwie poprawy jakości żywienia bydła mlecznego i unowocześnienia technologii produkcji mleka.

Reforma regulacji unijnego rynku mleka

Długookresową reformę regulacji rynku mleka w UE rozpoczęła Agenda 2000 uchwalona w 1999 roku w Berlinie. Pewnych jej modyfikacji dokonano na szczycie Unii Europejskiej w Luksemburgu w 2003 roku. Jest to najbardziej radykalna reforma, jaką wprowadzono od początku funkcjonowania Wspólnej Polityki Rolnej na rynku mleka. Podjęte na obu „szczytach” decyzje mają prowadzić do stopniowej liberalizacji unijnego rynku mleka przez obniżanie cen wewnętrznych UE tak, aby zrównały się one z cenami światowymi. Oznacza to rezygnację z ingerowania w mechanizm rynkowy, stabilizując w ten sposób ekonomiczne

warunki produkcji i przetwórstwa mleka. Spadek cen interwencyjnych rozpoczął się 1 lipca 2004 roku. W ciągu 4 lat ceny interwencyjne masła mają spaść o 25%. Obniżona zostanie również cena interwencyjna chudego mleka w proszku, która w ciągu trzech lat spadnie o 15%. Wywołany tymi obniżkami spadek dochodów rolników mają rekompensować dopłaty bezpośrednie i stopniowo powiększane kwoty mleczne, które mają być utrzymane do roku 2014/2015 r. Zwiększą się one w tym czasie dla starych krajów członkowskich o 2,4% w porównaniu z rokiem 2002/2003⁴. Dopłaty w starych krajach członkowskich najpóźniej do 2007 roku mają być włączone do jednolitych płatności obszarowych (JPO), tracąc tym samym związek z produkcją mleka. Jednocześnie, proporcjonalnie do obniżek cen zmniejszane są subwencje eksportowe oraz subwencje stymulujące zużycie wewnętrzne. Obniżce ulega również wysokość zakupów interwencyjnych masła, która do roku 2008/2009 zostanie obniżona do poziomu 30 tys. ton. Skutkiem powyższych działań będzie zmiana struktury wydatków i ich ograniczanie na realizację WPR na rynku mleka. Wszystko to ma prowadzić do jego liberalizacji oraz zwiększenia konkurencyjności wspólnotowego mleczarstwa, a także włączenia go do rynku globalnego, przy jednoczesnym ograniczaniu poziomu subwencjonowania zarówno na rynku wewnętrznym, jak i zewnętrznym.

Efektom wprowadzanych zmian na unijnym rynku mleka w zakresie jego regulacji i wsparcia będzie tendencja do spadku cen mleka płaconych jego producentom.

Podsumowanie

Wzrost wymogów jakościowych w produkcji mleka oraz przygotowania związane z akcesją Polski do Unii Europejskiej uruchomiły przyspieszony proces restrukturyzacji i koncentracji zaplecza surowcowego polskiego mleczarstwa. Wzrost wydajności mlecznej krów i udziału mleka klasy ekstra w skupie, za które producenci otrzymują wyższe ceny, prowadzi do wzrostu dochodowości produkcji mleka. Następuje również stopniowe przesuwanie produkcji mleka do regionów o korzystniejszych warunkach przyrodniczych i gospodarczych. Skupia się ona przede wszystkim w województwach: podlaskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim i kujawsko-pomorskim. Rolnicy w tych regionach otrzymują najczęściej wyższe ceny za mleko w skupie, ponieważ znajdują się tam największe zakłady mleczarskie, które charakteryzują się dobrą kondycją finansową.

Mimo znaczącego postępu, jaki dokonał się w ostatnich latach w polskim mleczarstwie, dystans w zakresie skali produkcji, technologii, organizacji, a tak-

⁴J. Seremak-Bulge, *Polska wieś w Europie. Przetwórstwo mleka*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 4.

że wydajności mlecznej krów, jaki dzieli produkcję mleka w Polsce od produkcji mleka w krajach będących największymi producentami w UE, nie został zniwelowany. Powodem są przebiegające równie szybko jak w Polsce, ale od znacznie dłuższego czasu procesy koncentracji produkcji mleka i modernizacji mleczarstwa w tych krajach. Włączenie polskiego sektora mleczarskiego do jednolitego rynku unijnego stanowi szansę jego dalszego rozwoju, pod warunkiem wprowadzania dalszych zmian restrukturyzacyjnych zarówno na poziomie produkcji mleka, jak i jego przetwórstwa.

Potrzebę dalszej koncentracji produkcji mleka w naszym kraju wymusza reforma regulacji unijnego rynku mleka. Ograniczanie regulacji i wsparcia tego rynku będzie prowadziło do spadku cen mleka uzyskiwanych przez producentów oraz wymuszało poprawę efektywności produkcyjnej i ekonomicznej jego produkcji.

Literatura

- KRYCHOWSKI T., *Tendencje w hodowli bydła mlecznego w Europie Zachodniej – perspektywa najbliższego 10-lecia*, Przegląd Hodowlany PTZ, nr 5, Warszawa 2006.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002*, GUS, Warszawa 2003.
- Rynek mleka. Stan i perspektywy*, IERiGŻ-PIB, nr 31, Warszawa 2006.
- SEREMAK-BULGE J. (red.), *Rozwój rynku mleczarskiego i zmiany w jego funkcjonowaniu w latach 1990–2005*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
- SEREMAK-BULGE J., *Kondycja polskiego mleczarstwa osiem miesięcy po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
- SEREMAK-BULGE J., *Polska wieś w Europie. Przetwórstwo mleka*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
- SARNECKI J., *Przetwórstwo i rynek mleka w Polsce w ujęciu przestrzennym*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- ŚWIETLIK K., *Wpływ akcesji do UE na ceny żywności w Polsce*, IERiGŻ, Warszawa 2004.

The concentration of dairy production in Poland

Abstract

Preparing to the accession to the European Union and accession itself intensified modernization processes of domestic dairy in Poland. An increase of quality requirements with respect to the product forced an acceleration of the concentration process of the milk cattle raising and decreasing of the number of small cattle herds, what contributed to the improvement of efficiency and improvement of produced milk quality.